

Syczewski, Tadeusz

Kompozycja i struktura modlitwy liturgicznej

Studia Teologiczne 16, 129-142

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Studia Teologiczne
Biał., Droh., Łom.
16(1998)

KS. TADEUSZ SYCZEWSKI

KOMPOZYCJA I STRUKTURA MODLITWY LITURGICZNEJ

Treść: Wstęp; I. Kompozycja modlitwy liturgicznej; II. Elementy strukturalne modlitw liturgicznych; Zakończenie.

WSTĘP

Teksty modlitw liturgicznych ukazują nam się pod pewnym względem z jednej strony jako teksty inspirowane przez Pismo Święte, z drugiej zaś są przybrane w szatę literacką przez konkretnego autora, w określonym czasie i miejscu, w którym zostały napisane. Te dwa jakby źródła mają znaczny wpływ nie tylko na aspekt formalny, zewnętrzny tekstów modlitw liturgicznych, ale mają również duży wpływ na wyrażenie i zrozumienie treści doktrynalnej. Kościół, który rozważa tajemnicę Jezusa Chrystusa kontemplując Słowo Boże, ukazuje to w swoim kulcie poprzez wyrażenia biblijne, posługując się jednak formami literackimi, dostosowanymi do zdolności percepcyjnych wiernych określonego czasu i miejsca. Używając form literackich określonego czasu Kościół nie zmierza wprost do perfekcjonizmu stylistycznego. To czego poszukuje to poprawna, godna forma, zrozumiała i jasno wyrażająca święte tajemnice sprawowane w kulcie.¹

Z tego podwójnego zamiaru rodzi się prawdziwy i właściwy styl literacki liturgii. Można to zauważyć w tekstach starych sakramentarzy rzymskich. Już od IV-V wieku istnieje powszechna tradycja literacka, pewna jednolitość słownictwa, tematów. Język liturgiczny, różny od

¹ Por. M. A u g é . *Principi di interpretazione dei testi liturgici*. W: *Anamnesis. La Liturgia, momento nella storia della salvezza*. Torino 1974 s. 168-170.

języka oficjalnych dokumentów Kościoła. Można mówić o specyficznym języku liturgicznym. Język łaciński staje się językiem szczególnie chrześcijan. Język ten charakteryzuje się dość dużym rygoryzmem wobec całej terminologii wywodzącej się z kultu pogańskiego. Zostaje wyjęte ze słownictwa chrześcijańskiego to wszystko, co ma jakikolwiek związek ze znaczeniem kultycznym pochodzenia pogańskiego. Na oznaczenie modlitwy pierwsi chrześcijanie posługują się specjalnym terminem *oratio*, pochodzącym od słowa antycznego *orare*, mało używanym w języku potocznym I wieku. Miłość chrześcijańska zostaje odróżniona od pogańskiego *amor* przez *caritas* lub *dilectio*. Miejsce kultu pierwszych chrześcijan nie jest nazywane *templum* ale *ecclesia*, *dominicum*, *basilica*. Słownictwo języka liturgicznego jest bardzo bogate choć z drugiej strony zauważamy w nim pewne wyrażenia retoryczne i stereotypowe. Łacina liturgiczna staje się fenomenem lingwistycznym samym w sobie i musi być analizowana w kontekście języka łacińskiego chrześcijan.²

1. Kompozycja modlitwy liturgicznej

W skład kompozycji modlitwy liturgicznej wchodzi między innymi elementy przedmiotowe lub inaczej treściowe. Kompozycja modlitwy liturgicznej w pewnym sensie zależy od uroczystej modlitwy błogosławieństwa wypowiedzianego przez Chrystusa podczas ustanowienia Eucharystii, punktu centralnego, z którego wypływa cały kult chrześcijański.³

Charakter Paschalny Wieczery Pańskiej wydaje się być niepodważalny.⁴ Modlitwy żydowskiego obrzędu paschalnego zachowują zasadniczo klasyczną strukturę beraka i w jej świetle należy widzieć kompozycję i strukturę błogosławieństwa Chrystusa wypowiedzianego nad chlebem i kielichem. Analizując tematykę beraka zauważamy, że kompozycja żydowskiej uczty paschalnej przybiera zasadniczo trzy fazy: dziękczynienie wyrażone Bogu Stwórcy, który troszczy się o cały świat i każde stworzenie z dobrocią, miłością i miłosierdziem. Druga faza mówi o dziękczynieniu wyrażonym Bogu, który troszczył się i nadal troszczy się o naród wybrany. W tym momencie dziękczynienia przewodniczący zgromadzenia błogosławił chleb i wszystko, co było do spożycia podczas uczty paschalnej. Trzecia faza to wstawienictwo i prośba za naród, za miasto święte i za świątynię.⁵

² Por. A u g é s. 169-170.

³ Por. Tamże s. 171.

⁴ Por. L. L i g i e r. *Les origines de la prière eucharistique. De la cène du Seigneur à l'Eucharistie.* W: „Questions Liturgiques” 1972 s. 181-182.

⁵ Por. A u g é s. 171.

Gdy Chrystus celebrował swoją Paschę w ramach obrzędu żydowskiego, to wówczas zasadniczo przestrzegał jej formy, gdy zaś idzie o treść, to daje jej czysto chrześcijańskie dopełnienie, ku któremu były zorientowane figury starotestamentalne. Jest bardzo prawdopodobne, że ta modlitwa była przede wszystkim wyznaniem Ojca, którego Jezus ukazał swoim na świecie przez pośrednictwo swojego imienia /J 17, 1-6 / . Chrystus wiele razy zwracał się podczas błogosławieństwa do Ojca, w sposób prosty, przepowiadając słowa dotyczące własnej misji /por. Mt 11, 25-26; J 11, 41-42/.⁶

Możemy jednak zrekonstruować porządek logiczny i zasadniczą treść podstawowych elementów modlitwy błogosławieństwa wypowiedzianej przez Jezusa Chrystusa. Są to następujące elementy, które wchodziły w skład kompozycji modlitw liturgicznych: wspomnienia przedziwnych dzieł Bożych wraz z dziękczynieniem, uświęcenie darów pochodzących od Bożej Opatrzności oraz modlitwa błagalna za Kościół. Te trzy elementy klasyczne były obecne w tradycji modlitw eucharystycznych Kościoła i stanowią podstawową treść modlitw liturgicznych. Jest to widoczne szczególnie w tekstach bardziej klasycznej tradycji rzymskiej, w której niekiedy występują one w zmienionej kolejności. Widoczne to jest także w błogosławieństwie wody chrzcielnej, gdzie pierwszy element nie wyraża dziękczynienia, ale jest prostą inwokacją do Boga: *Deus, qui invisibili potentia tua...* W ten sam sposób można powiedzieć o większości oracji rzymskich, w których pierwszy element przechodzi w inwokację do Boga. Drugi natomiast znajduje się w sposób jeszcze wolniejszy.⁷

Mówiąc o kompozycji modlitw liturgicznych poruszymy tutaj dwa bardzo istotne zagadnienia związane z tym problemem. Najpierw zwrócimy uwagę na zasadnicze cechy stylistyczne i rytmiczne, następnie omówimy zagadnienie kompozycji tematycznej modlitw liturgicznych.

a. Cechy stylistyczne i rytmiczne modlitw liturgicznych

Zagadnienie stylu nie jest tylko problemem czysto formalnym, ale odsłania także problemy ludzkie, religijne, psychologiczne, historyczne i typologiczne.⁸ Styl tekstów łacińskiej eucharystyki rzymskiej odbiega zdecydowanie od stylu łaciny klasycznej i jest językiem obiegowym epoki z dużymi wpływami nowego stylu stworzonego przez chrześcijaństwo. Zwrócimy tutaj szczególną uwagę na niektóre ornamenty stylistyczne, jak również na ich cechy.

⁶ Por. A u g é s. 171.

⁷ Tamże s. 172.

⁸ Tamże s. 174.

Rozbudowa. Chodzi tutaj najczęściej o rozszerzenie, rozbudowanie samej inwokacji, która może wyrazić się w formie zdania względnie:

Deus, qui in Filii tui humilitate iacentem mundum erexisti...⁹ albo w formie dopowiedzenia: „Deus, omnium misericordiarum ac totius bonitatis auctor...¹⁰ czy też w jednoczesnym połączeniu obydwu tych form: „Omnipotens sempiternus Deus, spes unica mundi /część rozbudowana/, qui prophetarum tuorum praeconio praesentium temporum declarasti mysteria ...” /zdanie względne/.

Należy podkreślić, że ta rozbudowa prawie zawsze zawiera elementy anamnezy, które podkreślają jakiś moment, czy też aspekt zbawczej interwencji Pana Boga w historii człowieka.

Successione binaria. Następstwo /wiersz/ dwuzgłoskowe. Rozbudowa może być ukształtowana za pomocą różnych przyimków. Normalnie znajdują się dwa przyimki jednakowo dostosowane. Taki przypadek nazywamy dwuskładniowością /wiersz dwuzgłoskowy/, która opiera się na kolejnym uporządkowaniu dwóch części we wzajemnej zgodności. To zjawisko jest dość często spotykane w kompozycji embolizmu prefacji rzymskiej i spotyka się także w modlitwach błogosławieństw super populum.¹¹

Prefacja jest ukształtowana z trzech zasadniczych części: formuła wprowadzenia, embolizm czyli część centralna i formuła końcowa¹². Embolizm prefacji przede wszystkim rozwija motyw uwielbienia i chwały, czyli jasno precyzuje dlaczego wychwala się i czyni się dzięki Bogu. Ten embolizm wchodzi w skład często dwuskładnikowości. Ta konstrukcja przede wszystkim jest charakterystyczna dla prefacji. Ten układ embolizmu jest rozłożony w następującym porządku: wyrazy dwuzgłoskowe - pierwszy i ostatni wyrażają założenie ściśle określone. Wyrazy pośrednie zaś przedstawiając ich zawartość są jednak w ścisłym związku z założeniami poprzedzającymi i następującymi. Jeśli zaś embolizm jest ukształtowany tylko z dwóch składników /wyrazów/, to jeden jest zależny od drugiego treściowo. Ostatnia teza ukazuje motywację określoną i niezmierzoną, która prowadzi modlącego do uwielbienia i dziękczynienia.¹³

⁹ *Missale Romanum*, Dominica XIV „Per annum”, Collecta.

¹⁰ Ge I, n. 249, 38.

¹¹ Por. A u g é s. 175.

¹² Por. A. T r i a c c a. *La strutturazione eucologica dei Prefazi. Contributo metodologico per una loro retta esegesi*. W: „*Ephemerides Liturgicae*” 86 / 1972 / s. 233-279.

¹³ Por. A u g é s. 175.

Taki typiczny przykład znajdujemy w prefacji Papa Vigilio, która zachowała się w Sakramentarzu z Werony:

qui curam nostram ea ratione moderaris,
 ut proventus exterior de internorum qualitate procedat.
 Nullis quippe forinsecus miseriis adfligemur,
 si vitia frenemus animorum;
 nec visibili dedecori subiacebit,
 qui foedis cupiditatibus obviaverit;
 nulla inquietudo praeualebit extrinsecus,
 si agamus corde sincero;
 nullis subdemur hostibus,
 si pacem teneamus internam.
 Ita, sicut a nemine magis quam a nobis laedimur,
 sic noxia cuncta succumbent,
 si nosmetipsos ante vincamus.¹⁴

Antyteza. Jest ornamentem stylistycznym typicznym dla klasycznej eucharystii rzymskiej, która zawiera dwa pojęcia przeciwstawne, celem lepszego ich uwydatnienia. W Piśmie Świętym jest hymn w 1 Tm 3, 16, który może być odtworzony na podstawie 1 P 1, 20; 3, 18-22; i Ef 5, 14, który posługuje się nieustannie antytezą. Znacząca jest tutaj także modlitwa ze starożytnej Liturgii Bożego Narodzenia, która może posłużyć za ilustrację. Pochodzi ona ze starej Liturgii rzymskiej, której autorstwo przypisywane jest św. Leonowi i ukazuje przeciwstawienie dwóch pojęć.

Deus, qui humanae substantiae dignitatem et mirabiliter condidisti et mirabilis reformasti, da, quesumus, nobis Jesu Christi filii tui divinitatis esse consortes, qui humanitatis nostrae fieri dignatus est particeps.¹⁵

Paralelizm. Polega na wypowiedzeniu pewnego pojęcia w dwóch różnych formach, ale równoznacznych i bardzo podobnych w swej istocie. Dość często można go spotkać w tekstach poetyckich Pisma Świętego, jak również można znaleźć w tekstach modlitw liturgicznych.¹⁶

Paralelizm prosty, niezłożony.

Deus, a quo bona cuncta procedunt,
 largire supplicibus tuis,
 ut cogitemus te inspirante quae recta sunt,
 et te gubernante eadem faciamus¹⁷.

¹⁴ Ve XVIII, XV n. 501, 66.

¹⁵ *Missale Romanum*, In Nativitate Domini, Ad Missam in die, Collecta.

¹⁶ Por. S. M a r s i l i . *Testi liturgici per l'uomo moderno*. W: „*Concilium*” 2/1969/ s. 68-87.

¹⁷ Ge I, XL n. 556, 87.

Paralelizm przeciwstawny.

Largire nobis, Domine, quesumus, semper
spiritum cogitandi quae recta sunt
propitius et agendi,
ut qui sine te esse non possumus,
secundum te quaerere valeamus.¹⁸

Obfitość słowa. Jest to tendencja do kumulacji analogicznych wyrażań, która w efekcie daje obfitość stylistyczną na pozór sprzeczną z klasyczną powściągliwością wyrażań euhologii rzymskiej. Przykładem znanym może tu być Pierwsza Modlitwa Eucharystyczna, czyli Kanon Rzymski ze swoim wierszem dwuzgłoskowym, trzyzgłoskowym, czterozgłoskowym czy pięciogłoskowym: „Haec dona, haec munera, haec sancta...” itd. Ta forma stylistyczna jest znakiem pewnego stylu kultycznego, który liturgia rzymska odziedziczyła po religijnej mentalności przedchrześcijańskiej, a która wychodzi naprzeciw pragnieniom, aby modlitwa liturgiczna Kościoła była jak najdoskonalsza i najpełniejsza nie pozostawiając żadnych niedomówień.¹⁹

Cursus.²⁰ Polega on na szczególnym układzie słów, celem uwydatnienia rytmu i poszczególnych pauz. Uzyskuje się to poprzez odpowiednią kombinację sylab długich i krótkich, akcentowanych i nieakcentowanych. Takie rytmiczne następstwo całego okresu jak rytmika pauz określa się terminem łacińskim *cursusu*, który może być ilościowy, jeżeli rytm bazuje na ilości sylab, natomiast akcentowy, jeśli bazuje na akcencie słownym oraz mieszany, jeśli uwzględnia jedno i drugie.²¹ Pisarze chrześcijańscy wieków III-IV posługiwali się w większości *cursus* mieszanym. Jeśli chodzi o klauzule końcowe treści Sakramentarza z Weroni, Capua twierdzi, że 96 % przestrzegają *praw cursusu* mieszanego.²²

b. Kompozycja tematyczna

Teraz przechodzimy do omówienia kompozycji tematycznej modlitw liturgicznych. Zostaną tutaj poruszone następujące problemy: aspekt Trynitarny, eklezjalny i antropologiczny.

¹⁸ Ge III, III n. 1190, 177.

¹⁹ Por. A u g é s. 177.

²⁰ Por. F. Di C a p u a. *De numero in vetustis Sacramentariis*. W: „*Ephemerides Liturgicae*” 26/ 1912/ s. 459-476; 591-600.

²¹ Por. A u g é s. 177.

²² Tamże s. 177.

Aspekt Trynitarny. Niezbędnym elementem modlitwy jest uznanie przez człowieka zależności od Boga i odniesienie do Niego własnej egzystencji. W tradycji judeo-chrześcijańskiej modlitwa przyjmuje formę międzypersonalnego dialogu, w którym Bóg mówi zawsze pierwszy, a człowiek słucha słowa Bożego i odpowiada oddaniem siebie Bogu. Samo zaś słuchanie i możliwość dania odpowiedzi wynikają z działania Ducha Bożego. Stąd modlitwa, w szczególności w tradycji chrześcijańskiej, jest darem Boga i ma w niej strukturę trynitarną, czyli opartą na fundamencie wewnętrznego życia Trójcy Świętej. Jest odpowiedzią jaką Duch Święty zamieszkujący wewnątrz człowieka daje Bogu Ojcu, przez Jezusa Chrystusa.²³

Według najstarszych formuł doksologicznych chrześcijańskich, modlitwa jest zwrócona do Ojca, przez Chrystusa, w Duchu Świętym.²⁴ Ona właśnie dopełnia sens dialogiczny objawienia, które jest manifestacją Boga przez Chrystusa w Duchu Świętym w Kościele. Modlitwa aktualizuje historię zbawienia w wymiarze odpowiedzi na objawienie Boga przez słowa i czyny i ma swój punkt kulminacyjny w Jezusie Chrystusie i w Duchu Świętym.

Według nakazu samego Jezusa Chrystusa, modlitwa jest zwrócona do Ojca, nawet wówczas, gdy używa się pojęcia jako „Bóg” czy „Pan”. Jest to Duch, który wzbudza w nas te słowa i zezwala mówić z odwagą: „ośmielamy się mówić”. Ojciec jest źródłem wszelkiej łaski, o którą prosimy, Jemu należy się każda chwała. Dlatego też w tym wymiarze modlitwa pozostaje wyrazem usynowienia chrześcijańskiego i musi być przeniknięta duchem charakteryzującym dzieci Boże, czyli: wiarą, łagodnością, zaufaniem, obfitością, zobowiązaniem w wypełnianiu woli Ojca. Modlitwa liturgiczna wychowuje do tego teocentryzmu i ustawia chrześcijanina w wymiarze religijnego usynowienia²⁵.

Chrystocentryzm modlitw liturgicznych jest bardzo wyraźny. Ponadto sam Chrystus jest Nauczycielem i wzorem modlitwy. Jest Pośrednikiem, podmiotem i przedmiotem modlitwy. Jako Pośrednik modli się za nas, jako podmiot jest sam modlącym się, który jednoczy ze sobą Kościół, który jest obecny w tych wszystkich, którzy złączyli się w Jego Imię. Potem jest wzywany przez nas jako Bóg. Każda modlitwa zakłada obecność Chrystusa, który włącza do swojej chwały i wstawiennictwa

²³ Por. C. L a u d a z i . *Preghiera*. W: *Dizionario Enciclopedico di Spiritualita*. T. 3. Roma 1990 s. 1999-2002.

²⁴ Por. C. V a g a g g i n i . *Il senso teologico della liturgia*. Edizioni Paoline 1965 s. 202-209.

²⁵ Por. D. S a r t o r e e A. M. T r i a c c a . W: *Nuovo Dizionario di Liturgia. Preghiera e liturgia*. Torino 1988 s. 1101.

Kościola, którego jest Głową i naturę ludzką, której jest pierworodny według postanowienia Tertuliana: „Chrystus jest Kapłanem powszechnym Ojca”. On jednoczy ze sobą całą ludzkość i w ten sposób umacnia głęboką więź między swoją modlitwą a modlitwą całego rodzaju ludzkiego. W Chrystusie i tylko w Nim religia ludzka osiąga wartość zbawczą i swój cel. Z tego wypływa skuteczność modlitwy zanoszonej w Jego Imię i powszechność Jego chwały i wstawiennictwa, które przez pośrednictwo Kościoła bierze na siebie całą ludzkość. Fundament relacji synowskiej z Bogiem pozostaje jednością z Chrystusem poprzez chrzest i przez Jego obecność pośród zgromadzenia. Możliwość i pewność dialogu z Bogiem przychodzi od Chrystusa w Duchu Świętym, który przychodzi z pomocą naszej słabości. Kiedy zaś nie umiemy się modlić tak, jak trzeba, sam Duch Święty przyczynia się za nami w błaganiach, których nie można wyrazić słowami²⁶. Duch Święty jest węzłem wspólnoty między modlącym się i sprawcą jednomysłności w modlitwie. W każdej modlitwie: osobistej, wspólnotowej, czy liturgicznej Duch Święty wstawia się za nami. My zaś wołamy Ducha, który jest dobrem najwyższym. On oczyszcza i przedstawia naszą modlitwę i czyni nas zdolnymi tej spójności synowskiej, która jest warunkiem inwokacji Boga. Każda modlitwa, także liturgiczna jest owocem Ducha Świętego. On w końcu prowadzi Kościół do głębi teologicznej najczystszej w modlącym się i wierności w wypełnianiu woli Ojca²⁷.

Aspekt eklezjalny. Modlitwa liturgiczna ze swoimi inspiracjami biblijnymi, z wymiarami teologicznymi /trynitarnym, eklezjalnym, antropologicznym/, ze swoimi charakterystycznymi cechami i własnymi formułami jest wzorem dla każdej modlitwy chrześcijańskiej: osobistej i wspólnotowej.²⁸ Każda modlitwa ma nie tylko wypływać z modlitwy liturgicznej jako ze swego źródła, ale winna być wzorem każdej modlitwy, ma być niejako szkołą modlitwy Ludu Bożego.²⁹

Modlitwa liturgiczna ma wymiar eklezjalny z różnych powodów. Przede wszystkim wyraża naszą wspólnotę z Ludem Bożym i z Ciałem Chrystusa. Jest pogłębiona poprzez uczestnictwo w chrzcie i w wyznawaniu tej samej wiary. Dopuszcza różnorodność formuł, umacnia poczucie wspólnoty z całym Kościołem, wszystkich czasów i miejsc, ponieważ posługuje się formułami typycznymi wziętymi z tradycji biblijnej

²⁶ Por. Dz Ap 8, 26.

²⁷ Por. *Nuovo Dizionario di Liturgia* s.1101.

²⁸ Por. C. L a u d a z i . *Preghiera*. W: *Dizionario Enciclopedico di Spiritualita*. T. 3. Roma 1990 s. 1905-1998.

²⁹ Por. KL 13; *Nuovo Dizionario di Liturgia* s.1104.

i starożytnej liturgii. Modlitwa liturgiczna ma charakter uniwersalny i szerokie horyzonty, które charakteryzują Lud Boży. Każda modlitwa liturgiczna jest w jakiejś mierze modlitwą całego Ciała Chrystusa, w sposób szczególny wówczas, kiedy wyraża się w zgromadzeniach liturgicznych, które są uosobieniem Kościoła Powszechnego. Modlitwa chrześcijańska w tym również liturgiczna od samego początku ma cechy eklesjalne, ponieważ w niej wyrażała się autentyczna wiara i związek modlących się ze wszystkimi ochrzczonymi. I na tym właśnie opiera się każda modlitwa w Kościele.³⁰

Liturgia sakramentów świętych rozwija się w klimacie modlitwy, są to czynności kultu i wyznania wiary. Sercem każdej celebracji sakramentalnej jest modlitwa, czyli dialog Kościoła z Bogiem. W ten sposób podkreśla się zależność od Pana Boga w odniesieniu do łaski sakramentalnej i postawy istotnie teocentrycznej z którą Kościół musi dopełnić sakrament. Najwspanialszym przykładem liturgicznej modlitwy Kościoła jest Eucharystia, która ma swoje centrum w „Modlitwie Eucharystycznej”, która jest źródłem i normą każdej manifestacji Kościoła modlącego się. Ona zawiera najważniejsze elementy strukturalne modlitwy liturgicznej Kościoła, czyli dziękczynienie, epiklezę, ofiarę, wstawiennictwo.³¹

Aspekt Antropologiczny. W dialogu z Bogiem modlitwa liturgiczna otwiera człowiekowi całe jego bogactwo człowieczeństwa, które jest własnością chrześcijanina i kościoła. Uczucia ludzkie same w sobie nie wystarczą ponieważ modlący się musi być otwarty ku Bogu. I wzajemnie. Modlitwa bez zaangażowania autentycznego człowieka byłaby zimną formułą bez treści. W środowisku specyficznej relacji chrześcijańskiej człowieka z Bogiem - wiara - nadzieja - miłość wszystkie uczucia ludzkie znajdują sposób, aby włączyć je we wspólnotę modlących się. W ten sposób człowiek może wyrażać swoją radość, ból, zwycięstwo, upadek, strach, zdziwienie, ciężar grzechu, to wszystko może stać się modlitwą chwały, ofiary, prośby, wstawiennictwa.³²

Sobór Watykański II w Konstytucji o Liturgii przypomina, że „W sprawach, które nie dotyczą wiary lub dobra powszechnego, nawet w Liturgii Kościół nie chce narzucać sztywnych form jednolitych. Raczej przeciwnie, otacza dbałością i popiera duchowe piękno i wkład różnych plemion i narodów, życzliwie ocenia wszystko to, co w obyczajach narodowych nie wiąże się nierozłącznie z zabobonami i błędami, i jeżeli może, zachowuje to nienaruszone, a nawet niekiedy przyjmuje do sa-

³⁰ Por. *Nuovo Dizionario di Liturgia* s. 1101-1102.

³¹ Tamże s. 1101-1102.

³² Tamże s. 1102.

mej liturgii, byleby odpowiadało zasadom prawdziwego i autentycznego ducha liturgii".³³

2. Elementy strukturalne modlitw liturgicznych

O ile elementy przedmiotowe są treściowym wyrazem tekstów modlitw liturgicznych, to elementy strukturalne są formą kompozycji, w której taka treść się wyraża. Stąd każdemu elementowi treściowemu odpowiada strukturalna forma kompozycji. Celem zasadniczym form strukturalnych jest nadanie tekstowi liturgicznemu większej skuteczności wyrazowej z jednoczesnym przestrzeganiem w ogólności układu logicznego form strukturalnych. Nawet w przypadku, w którym ten układ logiczny form strukturalnych nie jest respektowany, to formy strukturalne łączą się dość jasno z funkcją specyficzną każdego z tych elementów. Pozorny bałagan elementów klasycznych jest czynnikiem pozytywnym na korzyść różnorodności form, bardzo pożyteczny dla większości modlitw liturgicznych i nie tylko i stad jest łatwiej wzajemnie przenikać się uczestnikom w modlitwie Kościoła.

Jeśli chodzi o sposób używania i układania form strukturalnych, to w poszczególnych rodzajach modlitw liturgicznych może być różny i zasadniczo bywa on zależny od samej funkcji tekstu modlitwy. Klasyczny układ przedstawia się w sposób następujący: inwokacja, prośba, zakończenie i motywacja. Uświęcenie bywa nieraz opuszczone. Na ogół jednak można wyróżnić następujące elementy strukturalne modlitw liturgicznych:

- inwokacja
- uświęcenie
- prośba
- zakończenie
- motywacja.

Sens teocentryczny modlitwy liturgicznej stawia na pierwszym miejscu Boga, Jego Imię i Jego naturę, jak również Jego dzieła. Cechą charakterystyczną Ludu Izraelskiego, modlitwy samego Jezusa i formuł modlitewnych wspólnoty apostoelskiej jest przede wszystkim dziękczynienie i uwielbienie. W świetle Słowa Bożego, które objawia nam to, kim jest Bóg i co nam uczynił wypływa w sposób spontaniczny radość i wolność, uczucia, które błogosławią Ojca Niebieskiego za cudowne Jego dzieła.³⁴ Od strony psychologicznej chwala

³³ KL 37; Por. KL 38-39.

³⁴ Por. L a u d a z i . W: *Dizionario Enciclopedico di Spiritualità* s. 1992-1998.

jest postawą charakteryzującą człowieka dorosłego i dojrzałego, który umie patrzeć z miłością na innego, aby wyrazić własne podziękowanie. Jest postawą szlachetnego serca ludzkiego. Ta modlitwa liturgiczna uwielbienia i dziękczynienia jest obecna w każdym przejawie kościoła, który modli się poprzez Psalmy dziękczynne w modlitwie eucharystycznej, przez Kantyki Nowego Testamentu czy w hymnach tradycji Kościoła.³⁵

Inwokacja zachowuje swój charakter pochwalny i dziękczynny przede wszystkim, jak to jest jasno widoczne w preambule prefacji rzymskich. Ponadto w Sakramentarzu Gelazjańskim antycznym wydaje się być jedna charakterystyczna cecha dla modlitw porannych i wieczornych, czyli Jutrzni i Nieszporów w Liturgii Godzin. Trzecia Księga Sakramentarza Gelazjańskiego zawiera dwie serie specjalnych modlitw porannych i wieczornych: *Orationes ad matutinas*,³⁶ *Orationes ad vesperum*.³⁷ W takim układzie 19 oracji, 3 zachowują inwokację w formie wyrażnie dziękczynnej:

Gratias tibi agimus, Domine, sancte Pater, omnipotens aeterne Deus, qui...³⁸

Gratias agimus inenarrabili pietati tuae, omnipotens Deus, qui...³⁹

Gratias tibi agimus, Domine, custodisti per diem, gratias tibi exolvimus custodiendi per noctem...⁴⁰

Niektóre modlitwy nad ludem *super populum* zawierają inwokację. I tak w Sakramentarzu z Werony na 164 modlitw *super populum* jedynie 10 z nich zawiera inwokację na początku, w pozostałych zaś ten element inwokacji został włączony w modlitwę prośby. Został sprowadzony jedynie do zawołania *Domine* albo *Deus*:

Tuere, Domine, populum tuum...⁴¹

Modlitwa nad ludem *super populum* jest modlitwą błogosławieństwa nad zdromadzonym ludem i dlatego treść tej modlitwy głównie skupiona jest na prośbie. Stąd też słowo prośby wyrażone na początku tej modlitwy nadaje jej szczególną moc wyrażoną w formule. Niekiedy podmiot błogosławieństwa jest umieszczony na początku modlitwy. W podobnym układzie elementów strukturalnych jest także widoczny cel psychologiczny modlitw liturgicznych.⁴²

³⁵ Por. *Nuovo Dizionario di Liturgia* s. 1103.

³⁶ Gelasiano III, LXXXVIII nn. 1576-1586, 230.

³⁷ Gelasiano III, LXXXV nn. 1587-1594, 231.

³⁸ Gelasiano III, LXXXVIII n. 1576, 230.

³⁹ Gelasiano III, LXXXVIII n. 1584, 230.

⁴⁰ Gelasiano III, LXXXV n. 1594, 231.

⁴¹ Ve VIII, VIII n. 17, 5.

⁴² Por. M. A. u g é . *Principi di interpretazione dei testi liturgici. W: Anamnesis. La Liturgia, momento nella storia della salvezza.* Torino 1974 s. 173.

Jeśli zaś chodzi o kolekty, to mają one często wołanie „relatywne”, czyli są przyłączone do zwrotu relatywnego w funkcji doksologicznej albo wspomnieniowej:

Deus, qui in praeclara salutiferae crucis inventionem passionis tuae miracula suscitasti, concede ...⁴³

Motywacja jest elementem strukturalnym względnie rzadko występującym w modlitwach liturgicznych, wyjątek tutaj stanowią prefacje. Embolizm prefacji rozwija motywację chwały i dziękczynienia. W Sakramentarzu z Werony partykuła *quoniam* jest jakby wyłącznie zarezerwowana dla prefacji.

Modlitwy nad darami i po komunii zawierają zazwyczaj element strukturalny, który możemy nazwać *premissa*, czyli wstęp, wprowadzenie - rzadko występujący w innych modlitwach liturgicznych. Mówi się o początku „*incipit*”, wówczas, kiedy podkreśla się moment duchowy celebracji. W ogólności, we wstępie *premissa* jest umieszczana w formie prośby. Można powołać, że ten element strukturalny wyraża okoliczność albo pojęcie z jakiej strony i na czym opiera się prośba.

*Redemptionis nostrae munere vegetati, quesumus, Domine, ut hoc nobis perpetuae salutis auxilium fides semper vera perficiat.*⁴⁴

*Mysteria tua, Domine, debitis servitiis exsequentes, supplices te rogamus, ut, quod ad honorem tuae maiestatis offerimus, nobis proficiat ad salutem.*⁴⁵

Niektóre formuły zawierają dwie lub więcej prośb. Ogólnie mówi się o prośbach wartości nierównej i wzajemnych powiązaniach. Zresztą w oracjach prostszych i mniej wypracowanych spotyka się to, co możemy nazwać *petizione introduttiva*, czyli prośba wstępna. Mówi się o własnej prośbie, która faktycznie następuje. Jest to więc prośba czysto przygotowawcza, czyli cała moc błagania opiera się na prośbie następującej po niej, która zawiera treść właściwą. Prośba wprowadzająca nie jest niczym innym jak tylko sposobem skłaniania Pana Boga do postawy łaskawości w kierunku wspólnoty trwającej na modlitwie.

*Adesto, Domine, famulis tuis, et opem tuam largire poscentibus, ut iis, qui te auctore et gubernatore feliciter gloriantur, et creata restaures, et restaurata conserves.*⁴⁶

Charakter wstępny tej pierwszej prośby jest jeszcze wyraźniejszy jeśli weźmiemy pod uwagę to, że umieszczona jest ona w pierwszej pozycji, nie-

⁴³ Gelasiano XVIII n. 869, 138.

⁴⁴ Ve XVIII, I. n. 417, 56.

⁴⁵ *Missale Romanum*, Dominica VII „Per annum”, Super oblata. Ve XVIII, XVI n. 505, 66.

⁴⁶ *Missale Romanum*, Orationes super populum, n. 8.

kiedy poprzedza tę samą inwokację. Prośba wprowadzająca jest zazwyczaj wyrażona w charakterystycznych określeniach: jeśli weźmiemy pod uwagę kolekty, oracje, które zamykają litanie czy modlitwę po komunii, bądź modlitwy wypowiediane nad ludem to widzimy, że użyto tam takich słów jak: *audire, aspicere, adesse* lub podobne. Jeśli zaś weźmiemy pod uwagę modlitwy nad darami, to znajdujemy tam następujące słowa: *respicere, accipere...*, wybrane w tym celu, aby wyprowadzić zasadniczą treść prośby.

Rozróżnienie pomiędzy prośbą główną /zasadniczą/ i wstępną może być pożyteczne dlatego, aby odróżnić między pojęciami centralnymi i drugorzędnymi albo przypadkowymi w określaniu formuł modlitwy liturgicznej.

Przykład samego Jezusa, który prosi Ojca w trwodze jest dla nas wszystkich zachętą, aby prosić z zaufaniem o wszystko Ojca, tak jak On sam nauczył nas prosić w modlitwie o przyjście Królestwa Niebieskiego. Trzeba podkreślić, że modlitwa liturgiczna często podejmuje ten problem prośby, ale zawsze w formie typicznej „Ojczy nasz”. Tutaj woła się Boga i mówi się Jemu o Jego wielkich dziełach, aby prosić o to, czego naprawdę potrzebujemy. Każda modlitwa błagalna jest wynikiem prośby o dar eschatologiczny najwyższy o Ducha Świętego /por. Łk 11, 13/.

ZAKOŃCZENIE

Elementy treściowe modlitw liturgicznych wynikają w pewnym sensie z uroczystej modlitwy błogosławieństw wypowiedzianej przez Chrystusa podczas Ostatniej Wieczerzy. Każda modlitwa liturgiczna ma swój istotowo wspólny rdzeń. Taka treść wyraża się w pełni w modlitwie eucharystycznej, ale występuje również w innych formułach modlitw liturgicznych: kolekcie, modlitwie nad darami, prefacji, modlitwie pokomunijnej, które wyrażają ją na swój własny sposób, zależny od funkcji jaką pełnią w celebracji. Z drugiej strony Eucharystia, która jest sprawowana w określonym czasie Kościoła, nie jest także obojętna na okoliczności społeczno-kulturowe, w których konkretny, lokalny Kościół ją sprawuje. Widać to w sposób szczególny w tekstach liturgicznych eucharystycznych, które wyraźnie ukazują związek sprawowanego misterium z określoną sytuacją człowieka. Jednak klasyczne teksty liturgiczne, będąc oznaczone najwyższą aktualnością, w przeważającej części odznaczają się pewną ponadczasowością, która czyni je ważnymi na wszystkie czasy.

Podsumowując należy podkreślić, że z elementów przedmiotowych wypływają formy strukturalne i kompozycyjne modlitw liturgicznych. Klasyczny układ modlitw liturgicznych jest następujący: inwokacja, prośba, zakończenie i motywacja.

COMPOSIZIONE E STRUTTURA DELLA PREGHIERA LITURGICA

SOMMARIO

Gli elementi oggettivi o contenutistici comuni ai test eucologici in un certo senso dipendono tutti fundamentalmente dalla solenne preghiera di benedizione pronunciata da Cristo al momento della istituzione dell'Eucaristia, nucleo centrale da cui promana tutto il culto cristiano.

Il carattere pasquale della cena di Cristo sembra incontestabile. Le preghiere del rito pasquale giudaico conservano fundamentalmente la classica struttura della berakà, ed è alla luce di questa formula eucologica ebraica che viene interpretata la benedizione pronunciata da Cristo sul pane e sul calice. Seguendo la tematica della berakà, l'elemento eucologico della cena pasquale ebraica si svolge in tre fasi: azione di grazie a Dio creatore che ha cura di tutto l'universo e di ogni singola creatura, con bontà, amore e misericordia; azione di grazie a Dio che ha avuto ed ha ancora attualmente una particolare cura per il suo popolo eletto: in tale contesto di azione di grazie il presidente benediceva il pane e tutto ciò che si doveva consumare nella cena pasquale; infine c'era l'intercessione e la supplica per il popolo, per la città santa, per il tempio.

Gli elementi strutturali sono la forma di composizione in cui tale contenuto si esprime. Per questo, ad ogni elemento contenutistico corrisponde una forma strutturale di composizione.

Gli elementi oggettivi costituiscono dunque il materiale tematico o il contenuto da cui procedono le forme strutturali di composizione. Tale contenuto, d'altra parte, è in un certo senso subordinato alle forme strutturali nelle quali viene espresso.

Lo scopo principale delle forme strutturali è di dare al testo eucologico una maggiore efficacia espressiva, rispettando in genere la disposizione logica e normale degli elementi oggettivi classici. Anche nei casi in cui non viene rispettata la successione logica di tali elementi, le forme strutturali fanno sì che appaia con sufficiente chiarezza la funzione specifica di ciascuno di questi elementi.

Le questioni stilistiche non sono questioni puramente formali; al contrario, rivelano problemi umani, religiosi, psicologici, storici e tipologici. Indichiamo i più importanti ornamenti stilistici e le loro caratteristiche: ampliamento, successione binaria, antitesi, parallelismo, ridondanza verbale, concinnitas.